

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ЧИННИК ПОБУДОВИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Розробка адекватної сучасним українським реаліям комплексної теорії правової держави – імператив часу і національної безпеки. Наукова новизна, заявлена в цій публікації, полягає у виявленні проблем розвитку теорії та практики сучасної правової держави в Україні в епоху глобалізації. При цьому ми виходимо з аксіоми, що засновником правової держави, її домінантою є розвинене громадянське суспільство.

В умовах світової глобалізації єдиним реальним і ефективним чинником впливу на правові межі як у сфері національного, так і у сфері міжнародного права, залишається сильна держава з її законами і суверенним правом, що належать людям, які проживають на її території у рамках належної поваги до їх прав та свобод, тобто в дусі правової держави.

У плані формування правової держави особливу значущість має зв'язка "громадянське суспільство – правова держава". Правова держава – це не влада, що сформувалася самовільно, а інститут (інструмент) громадянського суспільства. Обмеження влади держави здійснюється установчими документами, прийнятими громадянським суспільством безпосередньо (шляхом референдуму) або ж органом, спеціально створеним громадянським суспільством. Пов'язаність правової держави при такому підході здійснюється, як правило, не звичайним законом, що походить від самих державних органів, а перш за все установчим законом громадянського суспільства (Конституцією та іншими документами установчого характеру). По суті, виходить, що правова держава не сама себе обмежує своїми ж законами, а її діяльність обмежується громадянським суспільством і, в першу чергу, державоустановчими документами (Основним законом, іншими законами, що мають верховне призначення). Наприклад, ст. 20, ч. 3 Основного закону ФРН проголошує: «Законодавча влада пов'язана конституційним ладом, виконавча і судова – законом і правом» [1].

Наявність громадянського суспільства, як відомо, обумовлюють три основні

критерії: політичний, правовий, соціально-економічний. Є вони – є правова держава.

Політичним показником громадянського суспільства виступає наявність демократичного режиму здійснення влади. Політичний режим в Україні сьогодні є гібридним. У формально-юридичному вимірі йому притаманні певні ознаки демократії. Але, як справедливо зазначає Н.Міненкова, зміст функціонування політичного режиму продовжує зберігати міцні патримоніальні риси, такі, як персоналізація політики, домінування патронажно-клієнталістських зв'язків у політичних процесах, пріоритет держави над суспільством, бюрократія, корупція тощо [2]. Додамо, що в Україні відсутня також добре налагоджена, надійно і безперебійно функціонуюча багатопартійна система.

Крім того, в Україні має місце дефіцит народного волевиявлення. Хоча ч. 2 ст. 5 Конституції України проголошує, що "Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ", в дійсності народ відчужений від прямого обрання глав виконавчої влади областей і районів. Народ фактично не бере участь в обговоренні найважливіших законопроектів у країні.

Разом з тим слід відмітити як негативне явище наступне: універсальним механізмом будівництва громадянського суспільства виступає демократія. Однак у зв'язку з тим, що в Україні поки немає, на жаль, розвиненої політичної системи в аспекті її недержавних інститутів, коефіцієнт корисної дії демократії невеликий. В Україні в силу ряду обставин недержавні інститути політичної системи не мають того досвіду, який, наприклад, накопичило за 200 років громадянське суспільство на Заході.

Юридичним показником громадянського суспільства є наявність правового законодавства, а не законодавства в дусі юридичного позитивізму. В даному аспекті Україна також далека від ідеалу. "Не через відсутність того чи іншого закону, а через їхню кількісну надмірність, суперечність чинному законодавству, близько половини фінансових ресурсів досі знаходяться "в тіні", значно тенізовано політичний ринок і судочинство", – зазначав свого часу Голова Верховної Ради України Володимир Литвин [3].

Думається, що це пов'язане з двома моментами: 1) низькою правовою культурою наших законодавців; 2) бюрократизацією, корупцією у багатьох органах державної влади. Адже ще Аристотель стверджував, що необхідно створювати закони, пристосовані до умов конкретної держави, а не підганяти державу під вигадані закони [4]. Думку Аристотеля блискуче розробив Ш. Монтеск'є, виводячи “дух законів” з “духу народу”, який складається в ході тривалої еволюції під впливом природних та історичних факторів. Громадянські закони, на думку Монтеск'є, повинні знаходитися в тісній відповідності з особливостями народу, для якого вони встановлені; і тільки у виключно рідких випадках закони одного народу можуть бути придатними для іншого народу [5, с. 168].

Можна також послатись на І. Канта, який, розвиваючи в теорії правової держави положення про народний суверенітет, зазначив: ”...чого народ не може вирішити щодо самого себе, того і законодавець не може вирішити відносно народу“ [6, с. 303]. В Україні до цих пір немає закону про концепцію законопроекту. Це вкрай негативно позначається на законодавчій діяльності і на забезпеченні стабільного внутрішньополітичного положення в країні. Відсутній і закон про межі нормотворчої діяльності Президента України.

Пріоритет ідеї панування права, нерозривно пов'язаної з уявленням про демократичну, правову державу, універсалізація прав людини, глобальна модернізація української правової системи призводять до необхідності вироблення оптимальної моделі правового закону, тобто закону, відповідного ціннісним установкам суспільства, здатного втілити принципи сучасного права.

Наповнення форми закону сутнісним правовим змістом дозволяє вести мову про правовий закон як найбільш ефективний спосіб врегулювання суспільних відносин. Закон, наповнений сутнісним змістом, стає втіленням адекватної правової оцінки дійсності, включає в себе механізми, що дозволяють надати правовідносинам характер необхідності, нормальності і природності. Коли закон сприймається людьми не просто як неминучість, а як внутрішня необхідність, тоді і право стає по-справжньому ефективним, на його потребують, йому довіряють, воно ”працює“ на повну силу. Законність же в рамках формальної правової держави, не наповнена адекватним правовим змістом, що мало місце у багатьох

тоталітарних державах, не здатна сама по собі ні служити надійним механізмом захисту від можливих проявів свавілля, волюнтаризму з боку державної влади, ані засобом забезпечення прав людини.

Нарешті, соціально–економічним показником громадянського суспільства є наявність середнього класу. Виходячи з положення, що середній клас є опорою внутрішньополітичної стабільності держави (тобто стабільності національної безпеки), вище політичне керівництво України має особливу увагу приділити формуванню середнього класу.

Головним гальмом у розвитку середнього класу в Україні, а отже, і у формуванні розвиненого громадянського суспільства, яке могло б в особі правової держави контролювати виконавчу владу, є корупція. Боротьба з нею повинна бути системною, безкомпромісною і наступальною. Для результативності потрібні зусилля не тільки «верхів» влади, тобто з боку державних інститутів політичної системи, але і з боку її недержавних соціальних інститутів – політичних партій, громадських рухів, профспілок, ЗМІ, церкви, всіх громадян. Разом з тим, слід зазначити, що на сьогоднішній день, на жаль, поки немає реальних передумов для формування розвиненого громадянського суспільства в країні, їх потрібно створювати і самому суспільству спільно з керівництвом країни. У нас досі немає закону про парламентський контроль за виконавчою владою, що призводить до вкрай негативних наслідків, серед яких – казнокрадство.

Те положення, що у нас немає розвинутого громадянського суспільства, зумовлене низкою факторів. Не секрет, що громадянського суспільства європейського зразка в Україні ніколи не існувало. У нас держава завжди панувала над суспільством. На цьому ґрунті формувалася бюрократична традиція політичної влади і практики: громадянин є власністю держави. І всі його дії або визначаються владою, або є замахом на владу. Держава стала всеосяжним інструментом для реалізації завдань, спрямованих на своє відтворення. Всі сфери суспільного життя в цьому випадку вимагали тотальної підконтрольності з боку держави. Без цього саме існування бюрократичної держави ставало неможливим. У свою чергу, необхідність в повному контролі і

дотриманні інтересів держави вимагала постійного відтворення апарату, який зможе здійснювати цей контроль і відстоювати свої інтереси.

Хотілося б сказати ще про один важливий елемент, пов'язаний з громадянським суспільством і правовою державою. Цей елемент даного дослідження пов'язаний з менталітетом, тобто національно-психологічними особливостями народу. Мова йде про правовий нігілізм. Боротьба з правовим нігілізмом – теоретичне та організаційно-практичне надзавдання всього українського суспільства. Відсутність в Україні зрілих передумов формування розвиненого громадянського суспільства, криміналізація різних соціальних сфер і масова орієнтація людей просто на фізичне виживання гальмують розвиток правової культури. Адже саме правова культура включає такі компоненти, як: правосвідомість; право; правові відносини; законність і правопорядок; правомірна діяльність суб'єктів; державно-правові інститути та інститути місцевої влади; юридична наука; юридичні акти.

В даному випадку мова йде про правосуб'єктність українських громадян. Матеріально знедолене населення не може бути повноцінним суб'єктом права. Адже право як необхідна форма свободи взагалі має сенс лише при наявності вільних індивідів – суб'єктів права. І тільки там, де громадяни вільні і, отже, відповідальні, можливі правові відносини і правопорядок взагалі. І.А. Ільїн з цього приводу зауважив, що чесним, вірним, законослухняним можна бути тільки самому, за особистої переконаності, в силу особистого рішення. Немає цього – немає і правосвідомості. Людина перетворюється з громадянина в шахрая, в авантюриста. Вона – не опора правопорядку, а живий пролом в ньому. Справжня держава базується не на примусі та страху, а на вільній діяльності своїх громадян [7, с. 183–184].

Як висновок зазначимо: 1) необхідно уточнити поняття та сутність громадянського суспільства щодо українських реалій; 2) необхідно не тільки істотно переосмислити теорію правової держави, яка відображається в українській науці, але і просунути вперед у розробках механізмів обмеження діяльності держави, що здійснюється не в інтересах державоутворюючого народу; 3) розробити конкретні форми відповідальності державних органів і посадових осіб

перед інститутами громадянського суспільства; 4) вирішити проблеми створення постійного ефективного парламентського контролю за діяльністю виконавчої влади, механізми усунення вад демократії, що мають місце в українському житті; 5) надати боротьбі з корупцією всенародний характер, оскільки вона блокує створення розвиненого громадянського суспільства, а отже, і формування на його основі правової держави; доцільно використовувати при цьому досвід протидії корупції таких країн, як Гонконг, Сінгапур, Швеція. Все це доленосні питання для України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Основной закон Федеративной Республики Германия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rfhwb.de/Pravo/Pravo_ru/pravo_ru1.htm
2. Міненкова Наталія. Політичний режим незалежної України: характеристика змін / Н. Міненкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.social-science.com.ua/article/636>
3. Спікер парламенту заявляє про низьку якість прийнятих законів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1272>
4. Аристотель. Політика: Пер. з давньогр. О. Кислюка. – К.: Основи, 2003. – 239 с.
5. Монтескьє Ш. О духе законов. – М.: Госполитиздат, 1955. – 294 с.
6. Кант И. Собр. соч.: В 6 т. М., Мысль. 1963–1966. Т. 6. – 312 с.
7. Ильин И.А. Наши задачи. Историческая судьба и будущее России. М.: МП "Рарог", 1992.– 234 с.

Добродумов, П.О. Громадянське суспільство як чинник побудови правової держави // Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права: матеріали міжнародної наук.-практ. конференції, 27-28 червня 2014 р., м. Львів / Центр правничих ініціатив.- Львів, 2014. - С. 14-16.